

»Zdravlje« Andrije Štampara i »veselo zdravlje« dida Andrije Prlića

Josip Buljan

Specijalistička ordinacija opće medicine, Velika Kopanica

josipbuljan60@gmail.com

Sažetak: Prema Štamparovoj definiciji, zdravlje je ideal kojem treba težiti, od globalne do pojedinačne razine. Obavljajući službu terenskoga liječnika na selu, u skladu sa Štamparovim postulatima, autor u izlaganju navodi kako je osvijestio ograničenje dosega svojega rada te važnost sudjelovanja drugih pojedinaca, ali i zajednice. U realnom svijetu, bez uzajamne suradnje na relaciji pojedinac–zajednica, Štamparov je ideal neostvariv. Pojedinac se može truditi oko svojega fizičkog zdravlja (živeći i hraneći se zdravo, vježbajući, odmarajući) unutar genetski definiranoga mogućega raspona (norma reakcije), dok je za kvalitetu okoliša (zrak, voda, klimatski uvjeti, buka, svjetlosno zagađenje) potrebna intervencija šire zajednice. Stoga je već 1978. na Međunarodnoj konferenciji o primarnoj zdravstvenoj zaštiti (International Conference on Primary Health Care) donesena Deklaracija (Declaration of Alma-Ata), u uvodu koje se ističe Štamparova definicija zdravlja i potvrđuje da je zdravlje, koje je stanje potpunoga tjelesnog, mentalnog i društvenog blagostanja, a ne samo odsutnost bolesti ili slabosti, temeljno ljudsko pravo te da je postizanje najviše moguće razine zdravlja najvažniji svjetski društveni cilj, realizacija kojega zahtijeva djelovanje, uza zdravstveni sektor, i mnogih drugih društvenih i gospodarskih sektora. U rujnu 2012. donesena je nova strategija Europskoga ureda Svjetske zdravstvene organizacije »Zdravlje 2020. Okvir europske politike i strategija za 21. stoljeće« (*Health 2020. A European policy framework and strategy for the 21st century*) – nova strategija zdravlja, usmjerena na poboljšanje zdravlja za sve i smanjenje nejednakosti u zdravlju kroz bolje vodstvo i upravljanje. Navedenom Deklaracijom i strategijom cilj je postao konkretan, prizeman i ostvariv. U skladu s time, u izlaganju se na temelju studije slučaja predstavlja način na koji se ideja zdravlja u Štamparovu smislu može ostvariti na osobnoj razini, prikazujući pojedinca koji je, prakticirajući ideje zdravlja i higijene u duhu nauka Andrije Štampara, doživio 106 godina.

Gljučne riječi: Andrija Štampar; Andrija Prlić; zdravlje; umjerenost; higijena

Sjećam se svojih prvih dana na Medicinskom fakultetu, rane jeseni 1979. i prvoga susreta s plakatom na nekim staklenim vratima u Školi narodnoga zdravlja na kojem je na trima jezicima (hrvatskom, engleskom i francuskom) bila napisana poznata definicija zdravlja – »Zdravlje je stanje potpunog fizičkog, psihičkog i socijalnog blagostanja, a ne samo odsustvo bolesti i iznemoglosti«, koju je Andrija Štampar osmislio 1926. godine.¹ S obzirom na to da sam već kao srednjoškolic slušao socijalnu

¹ <https://www.hzjz.hr/sluzba-promicanje-zdravlja/svjetski-dan-mentalnog-zdravlja/> (pristupljeno 21. IV. 2023)

medicinu, ta mi je definicija bila poznata i kao brucošu inspirativna. Kasnije, kroz dugogodišnji rad, shvatio sam koliko ta definicija pripada nekom svijetu ideja i ideala. Iako mi je pomogla da bolest i bolesnika sagledavam u njihovu svjetlu, svjestan mnoštva okolišnih, bilo prirodnih, bilo društvenih čimbenika, razumio sam ograničenje i dosege svojega djelovanja kao liječnika, iako sam se trudio djelovati u skladu sa Štamparovim postulatima, uključujući one da je liječnik ponajprije socijalni radnik, narodni učitelj te onaj tko aktivno traži bolesnika.² Svakodnevno suočavanje s ograničenim materijalnim mogućnostima u liječenju, nedostatnom organizacijom zdravstvenoga sustava, listama čekanja, inercijom onih koji donose odluke, negativnim demografskim trendovima, iseljavanjem mladih, gubitkom zaštitne uloge obitelji i drugim nepovoljnim okolnostima, kao što su rat i poraće, te ekonomska kriza, osvijestili su mi koliko su za zdravlje odgovorni svi te da ne mogu dodatnim naporom zamijeniti njihove uloge. Vjerojatno bi me manje pogađalo kao liječnika da toga nisam bio svjestan. Velik dio suodgovornih za zdravlje ili nisu svjesni te svoje uloge, ili se tako ponašaju. Zdravlje je, prema Štamparovoj definiciji, ideal kojemu treba težiti, od globalne do pojedinačne razine. U realnome svijetu ono je neostvarivo, kako za pojedinca tako i za sve razine i vrste kolektiviteta. Pojedinaac se može truditi oko svojega fizičkoga zdravlja, unutar genetski definiranoga mogućega raspona (norma reakcije), živeći zdravo, pravilno se hraneći, vježbajući, odmarajući. Za kvalitetu okoline – zrak, vodu, klimatske uvjete, buku, svjetlosno zagađenje – potrebna je ipak intervencija šire zajednice.

Pojedinaac može nastojati održavati skladne odnose u svim mikrosocijalnim kolektivitetima kojima na neki način pripada, ali ako je psihološko opterećenje preveliko, uzrokovano bilo iscrpljujućim i zamornim radom, bilo lošim međuljudskim odnosima, kako u obitelji tako i na poslu i drugim vrstama zajedničkoga života, bilo lošim socioekonomskim uvjetima ili ratom, prognanstvom i sličnim situacijama kroničnoga stresa, pojedinac će vrlo vjerojatno razviti nekakav oblik psihičke dekompenzacije.³ U najboljem slučaju, izići će iz područja mentalnoga blagostanja.

Potruga za socijalnim blagostanjem, za životom u mirnim, afirmativnim sredinama u kojima pojedinac može normalno živjeti od svojega rada možda je glavni pokretač egzodusa mladih iz Hrvatske, ali i okolnih zemalja. Isti razlog pokreće i mnoštvo migranata iz drugih područja.⁴

² Andrija Štampar, *Pet godina socijalno-medicinskog rada u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*, Institut za socijalnu medicinu Ministarstva narodnog zdravlja u Zagrebu, Zagreb 1925.

³ Josip Buljan, *Propisivanje psihotropnih lijekova osobama bez duševnog poremećaja* (magistarski rad), Zagreb, Medicinski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2003.

⁴ Josip Buljan, »Štamparova ostavština: osvrt na narodno zdravlje i zdravstvo danas«, *Studia lexicographica*, 13, 25, 2019, 129–147.

Shvaćajući da je ovako zamišljeno zdravlje nedostižno, kao i da je na platformi te definicije teško definirati konkretne ciljeve, na Međunarodnoj konferenciji o primarnoj zdravstvenoj zaštiti (International Conference on Primary Health Care), održanoj od 6. do 12. rujna 1978. godine u Alma-Ati donesena je Deklaracija (Declaration of Alma-Ata), u kojoj se u uvodu ponavlja Štamparova definicija zdravlja, zatim se upozorava na nejednakost, prvenstveno među razvijenim zemljama i zemljama u razvoju, ističe se gospodarski temelj smanjenja te nejednakosti i odgovornost vlasti pojedinih zemalja da do 2000. godine sveukupnom stanovništvu omogući pristup zdravstvenom sustavu (liječniku primarne medicine).⁵ Time je cilj postao konkretan, prizeman i ostvariv.

U novoj strategiji Europskoga ureda Svjetske zdravstvene organizacije »Zdravlje 2020. Nova strategija zdravlja« (Health 2020. A European policy framework and strategy for the 21st century), donesenoj u rujnu 2012. kao osnovni cilj ističe se: »...značajno unaprijediti zdravlje i blagostanje sveukupnog stanovništva, smanjiti nejednakosti u zdravlju, osnažiti javno zdravstvo i osigurati ljudima okrenut sustav zaštite zdravlja koji je univerzalan, pravičan, kvalitetan i održiv.« Strategija se usredotočuje na glavne zdravstvene probleme današnjice. Identificira četiri prioritetna područja za političko djelovanje i inovativna je u smislu odgovora na svim razinama i sektorima vlasti i društva, naglašavanje unapređivanja socijalnoga statusa i otpornosti unutar zajednica, osnaživanje i stvaranje podrške okruženja. Odborena je u dva oblika – u okviru europske politike koji podržava djelovanje unutar vlade i društva za zdravlje i dobrobit za one koji razvijaju politiku i dulji okvir politike »Zdravlje 2020« i samu strategiju, koja pruža više operativnih detalja. Također se navode četiri prioritetna područja djelovanja:

1. ulaganje u zdravlje kroz životni pristup i osnaživanje ljudi;
2. suočavanje s velikim zdravstvenim izazovima Europe: nezaraznim i prenosivim bolestima;
3. jačanje zdravstvenih sustava usmjerenih na ljude, kapaciteta javnoga zdravstva i pripravnost, nadzor i odgovor na hitne slučajeve;
4. stvaranje otpornih zajednica i poticajnih okruženja.⁶

⁵ Prihvatljiva razina zdravlja za sve ljude svijeta do 2000. godine može se postići potpunijim i boljim korištenjem svjetskih resursa, čiji se znatan dio danas troši na naoružanje i vojne sukobe. Istinska politika neovisnosti, mira, detanta i razoružanja mogla bi i trebala osloboditi dodatna sredstva koja bi se mogla posvetiti miroljubivim ciljevima, a posebice ubrzanju društvenog i gospodarskog razvoja čiji bi primarni zdravstveni sustav, kao bitan dio, trebao biti dodijelio svoj pripadajući dio. <https://www.who.int/teams/social-determinants-of-health/declaration-of-alma-ata> (pristupljeno 21. IV. 2023)

⁶ <https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/326386/9789289002790-eng.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (pristupljeno 21. IV. 2023).

Postavlja se pitanje kako na individualnoj razini pristupiti temi zdravlja? Na svom inauguracijskom govoru 2020. predsjednik Zoran Milanović rekao je da Hrvatska pripada svima i da »našu Republiku ne čine i nikad je neće činiti samo visokoobrazovani, samo kompetitivni, poduzetni, znanstveno, umjetnički ili sportski nadareni. Hrvatska je domovina nekvalificiranog radnika jednako kao i uglednog akademika. Hrvatska jednako pripada i nezaposlenom tokaru, i prezaposlenom programeru, i potplaćenom radnici na blagajni i menadžerici u javnom ili privatnom poduzeću.«⁷

U skladu s navedenim, već u studentskim radovima Andrije Štampara prevladavale su teme iz socijalne medicine i higijene smatrajući da tekovine znanosti i medicine trebaju biti dostupne svakom čovjeku na kugli zemaljskoj, bez obzira radi li se o bogatašu, radniku ili seljaku te je tim idealima ostao vjeran do kraja života.⁸ Kako su Andriji Štamparu prvi učitelji bili sumještani, ljudi iz naroda,⁹ i osobno sam svoje liječničko iskustvo, pogotovo iz vremena kad sam bio mlad liječnik na terenu, stjecao učeći od bolesnika i njihovih ukućana – kako prepoznati bolest, što učiniti po pitanju izlječenja, ali i kako organizirati obitelj za skrb o bolesniku, uvažavajući očekivanja bolesnika i njegove okoline. Tako sam upoznao Andriju Prlića, svojedobno najstarijega stanovnika Hrvatske (Sovići, 11. XI. 1907 – Velika Kopanica, 2. VII. 2013). Kad smo se prvi put susreli, imao je već 80 godina, a umro je u 106. godini života, potpuno priseban.¹⁰ Godinu dana prije smrti izjavio je: »Malo me bole koljena i križa. Da nije toga, mogao bih poživjeti još sto godina. Neka Bog odluči.«¹¹ Kada bi ga se pitalo za zdravlje odgovarao je: »Za svoje godine – ne mogu se požaliti!«¹² Hercegovac u srcu, Slavonac u duši, govorio je kako je jedini pravi recept za dug i zdrav život to »da moraš voljeti svoj život.«¹³

Njegova sintagma, koju je koristio u razgovoru, a pogotovo izričući dobre želje, bila je »veselo zdravlje«. U tim je riječima sažeta Štamparova definicija, jedno-

⁷ <https://n1info.hr/vijesti/a484185-govor-zorana-milanovica-andquotovo-je-kuca-za-nas-za-sve-nasandquot/> (pristupljeno 21. IV. 2023).

⁸ Ivica Balen, Marica Jandrić-Balen (prir.), *Hrvatski velikan Andrija Štampar*, Vinkovci, Privlačica d. o. o., 2019, 17.

⁹ Andrija Štampar, »Dnevnik... Štampar A. Liječnik na selu. Zvono 3/1909, br. 16, str 473-440«, u: Ivica Balen, Stana Vukovac (ur.), *Andrija Štampar*, knjiga I, Slavonski Brod, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Opća bolnica »Dr. Josip Benčević«, 2006, 207-210.

¹⁰ <https://www.24sata.hr/news/zivio-u-sest-sustava-najstariji-hrvat-preminuo-u-106-godini-322108> (pristupljeno 21. IV. 2023).

¹¹ <https://www.vecernji.hr/vijesti/najstariji-hrvat-malo-me-bole-kriza-ali-mogao-bih-zivjeti-jos-sto-491775> (pristupljeno 21. IV. 2023).

¹² Ibid.

¹³ <https://www.jutarnji.hr/naslovnica/andrija-prlic-100-rodendan-slavio-sa-47-unuka-i-praunuka-3302741> (pristupljeno 21. IV. 2023).

stavno i praktično, da se pojedinac uvijek može odrediti prema njoj. Ona sadržava i izvjesni oportunitizam – učiniti što je u mojoj moći i izvući za sebe, za svoje zdravlje, maksimalno moguće u danim okolnostima. Ona također izražava dvije bitne dimenzije zdravlja: fizičko zdravlje i ono što se obično naziva »well being«, a sadržano je u pridjevu veselo. Djed Andrija se rukovodio, možda i nesvjesno, mudrošću zapisanom u *Bibliji*, *Flos medicinae*,¹⁴ ili u budističkom učenju,¹⁵ a to je umjerenost. Ta se umjerenost odnosi na sve aspekte života, ne samo na prehranu ili uživanje alkohola, nego jednako i na rad, te na ambicije. Djed Andrija nikad nije imao višak kilograma, jeo je ono što je bilo dostupno, u primjerenim količinama. S osamdeset i nešto godina pitao me može li poslije ručka popiti čašu (1 dl) crnoga vina, i tako ga je pio još 25 godina. Nikad nije uzimao više od te čaše. Kao mlad čovjek, još za boravka u Hercegovini, prije Drugoga svjetskoga rata, nosio je pješice duhan na prodaju u Slavoniju, a na putu bi ostajao po mjesec dana. Tjelesne aktivnosti nije mu nedostajalo. U mladosti je pušio, ali se ne sjećam da je ikad zapalio cigaretu otkako smo se upoznali. Imao je dvanaestero djece (i blizance koji su umrli po porodu) i cilj mu je bio dati im kruh u ruke. Svi su završili barem srednju školu, nekolicina i fakultete, a od njegovih više od 60 potomaka većina je fakultetski obrazovana. Nikada se nije petljao u politiku, bio je gotovo sedam desetljeća u skladnom braku sa suprugom Matijom, koju je posljednjih pet godina njezina života sam dvorio. Iz usta djeda Andrije niste mogli čuti loših sudova o susjedima ili općenito drugima. Eventualno je to bila ražalošćenost nečijom situacijom. Koliko sam upoznat, ni sa kime nije bio u zavadi ili sporu, znao je radije pustiti, iako nije bio neodlučan. Za svoje (bivše) neprijatelje znao je reći: »Svi koji su me htjeli uništiti davno su pomrli, a ja, hvala Bogu, još hodam.« Nadživio ih je više desetljeća. Svi koji su ga poznavali imali su o njemu samo riječi pohvale. Našao je mir u svom svakodnevnom životu, kao u psalmu 131: »Ne idem za stvarima velikim ni za čudima što su iznad mene. Ne, ja sam se smirio i upokojio dušu svoju; kao dojenče na grudima majke, kao dojenče duša je moja u meni.«¹⁶ Njegov je način života bilo »veselo zdravlje«.

Takav se jednostavan koncept može koristiti u procjeni i nastojanju da se nečije zdravlje, bilo osobno, bilo zdravlje zajednice poboljša. No preduvjeti da se netko tako postavi prema zdravlju, makar jednostavni, teško su ostvarivi. Oni zahtijevaju da se pojedinac ili društvo suoči sa stvarnom vrijednošću svojih ambicija, težnji, ciljeva, načina života, svojih rutina. Na globalnom planu, to se izražava sintagmom »održivi razvoj«. Na osobnoj razini, to je pozicioniranje zdravlja visoko na ljestvici

¹⁴ Emerik Pavić (prev.), *Flos medicinae sive scholae Salernitanae de conservanda bona valetudine praecepta metrica / Cvit likarije. Prva tiskana medicinska knjiga na hrvatskom jeziku*, Split, Zbornik »Kačić«, 1980.

¹⁵ <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=9995> (pristupljeno 21. IV. 2023).

¹⁶ *Biblija – Stari i Novi zavjet*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 2014.

vrijednosti: ispred novca, karijere, materijalnih i nematerijalnih ciljeva koji nas guraju da radimo preko svojih snaga, iscrpljujući iz svojih tijela maksimum i cijedeći iz svojih duša sposobnost da se nečemu ili nekome od srca razveselimo, da mu posvetimo kvalitetno vrijeme jer ga uglavnom trošimo na postizanje svojih ciljeva. I obično, kad ih dostignemo, ne stignemo im se ni poveseliti jer, kako kaže Petar Preradović, »Ljudskom srcu uvijek nešto treba, zadovoljno nikad posve nije: čim željenog cilja se dovreba, opet iz njega' sto mu želja klije«. ¹⁷

Na kraju života ostaje žal i pitanje: »U što mi to prođe život?« Danas se nema vremena za stvari i ljude koji će nas istinski obradovati pa sav silan trud postaje izvorom kroničnoga nezadovoljstva u ljudima. Ono se potom projicira na odnose u mikrosocijalnim i širim zajednicama, javnom životu te globalno, do te mjere da vlasnici društvenih mreža moraju stvarati nova pravila ponašanja u virtualnom prostoru jer je toliko jala i zlobe »anonimno« izvezeno u nj. To je nezadovoljstvo izvor ne samo neodgovornoga nego na izvjestan način i svjesnoga zagađenja svih vrsta prostora koji postoje: od zagađenja zraka, mora i kopna, do zagađenja javnoga prostora, naročito prostora kulture, uljudbe i politike. Odgovor na spomenuto pitanje je prva Štamparova ljubav, koja ga je oduševila za studija u Beču – higijena. Potrebno je truda, volje i ustrajnosti da se ono što jest smeće kao takvo i prepozna, kako na osobnoj tako i na fizičkoj, mentalnoj ili mikrookolinskoj razini, da se ukloni prvo iz našega unutarnjega svijeta ono što ga zagađuje: zloba, zavist, samodostatnost i samodopadnost, egoizam, želja za vladanjem nad drugima, mržnja, lijenost i slično, da se zatim počne graditi civilizacija u kojoj nitko nije isključen, u kojoj se ne mrzi i ne napada onoga koji drugačije misli, vjeruje, koji se drugačije moli, koji navija za drugi klub, te da se u javni prostor unese zdrava polemika, uz uvažavanje protivnika i argumenata.

Treba čistiti, strpljivo i obazrivo odnose među ljudima, među narodima, među strankama. Tako se stvaraju preduvjeti za ostvarenje zdravlja u smislu Štamparove definicije. I ako nam je zdravlje, pogotovo »veselo zdravlje«, nekakav ideal kojem težimo, onda se higijeni međusobnih odnosa ne može pristupati samo deklarativno, nego valja u svakodnevnom životu, u svakodnevnim susretima, poslu, hobijima, odmoru i cjelokupnoj ljudskoj aktivnosti čistiti i izgrađivati kvalitetne odnose. Iz njih će proizići i čišći fizički okoliš i pozitivnim ozračjem ispunjen svaki javni prostor, što će predstavljati okvir za socijalno zdravlje. Ne može nam politika »narediti« uklanjanje netrpeljivosti; ona ju može tek sankcionirati, i to uglavnom vrlo selektivno. Za kraj parafrazirat ću Štampara: »Briga za socijalno blagostanje, kao temelj zdravlja naroda, tiče se sviju«.

¹⁷ Žanet Knit (ur.), *Izbor iz hrvatske lirike – Antun Mihanović, Stanko Vraz, Petar Preradović, Luka Botić, August Šenoa*, Zagreb, Zagrebačka stvarnost, 2002.

THE »HEALTH« OF ANDRIJA ŠTAMPAR AND »CHEERFUL HEALTH« OF GRANDFATHER ANDRIJA PRLIĆ

Josip Buljan

General Practice, Velika Kopanica

josipbuljan60@gmail.com

ABSTRACT: According to Štampar's definition, health is an ideal to strive for, from a global to an individual level. The author, who worked as a rural field physician, discusses how he became aware of the limitations of his work and the importance of the involvement of other individuals and the community, in line with Štampar's principles. In the real world, Štampar's ideal is unattainable without cooperation between the individual and the community. An individual can work on their physical health (living and eating healthily, exercising, resting) within a genetically defined range (reaction norm), while the quality of the environment (air, water, climatic conditions, noise, light pollution) depends on broader community intervention. Therefore, in 1978, the Declaration of Alma-Ata was adopted at the International Conference on Primary Health Care. Its introduction highlights Štampar's definition of health and affirms that health, as a state of complete physical, mental, and social well-being, not merely the absence of disease or infirmity, is a fundamental human right. It also asserts that achieving the highest possible level of health is the most important global social goal, the realisation of which requires action not only from the healthcare sector but also from many other social and economic sectors. In September 2012, the European Office of the World Health Organization adopted a new strategy called *Health 2020: A European Policy Framework and Strategy for the 21st Century*, aimed at improving health for all and reducing health inequalities through better leadership and governance. This Declaration and strategy made the goal concrete, down-to-earth, and achievable. Accordingly, based on a case study, this presentation demonstrates how the concept of health in Štampar's sense can be achieved on a personal level, portraying an individual who, by practicing the ideas of health and hygiene in the spirit of Andrija Štampar, lived to be 106 years old.

Keywords: Andrija Štampar; Andrija Prlić; health; moderation; hygiene

Članci su dostupni pod licencijom Creative Commons: Imenovanje 4.0 međunarodna (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>). Sadržaj se smije umnožavati, distribuirati, priopćavati javnosti, preradivati i koristiti u bilo koju svrhu, uz obavezno navođenje autorstva i izvora.